

ILKKA MÄKINEN

Kirjoitustaidon leviämisen herättämiä epäluuloja 1800-luvun Suomessa

Kansanopetuksen kehittämissuunnitelmien yhteydessä 1800-luvulla kysymys kirjoitustaidosta tuli keskustelun aiheeksi, ja samalla sekä säätyläisten että rahvaan piiristä nousi esiin vahvoja epäluuloja yleistä kirjoitustaitoa kohtaan. Tässä artikkelissa selvitetään näiden epäluulojen esiintymistä ja taustoja.

■ Kun sanotaan, että suomalaisten lukutaito oli suhteellisen hyvä jo 1800-luvun alussa, tarkoitetaan lukutaidolla painetun tekstin sisälukutaitoa. Suomalaisilla ei kuitenkaan ollut laajasti hallussaan kykyä kirjoittaa eikä lukea käsinkirjoitettua tekstiä. Nykyisen monipuolisen luku- ja kirjoitustaito eli lukitaitokäsityksen mukaan lukeminen ja kirjoittaminen kuuluvat yhteen.¹ Valtavalla enemmistöllä suomalaisista oli siis vaillinaisen lukitaito.²

1. Esim. Pirjo Linnakylä (1995) *Lukutaidolla maailmankartalle. Kansainvälinen lukutaitotutkimus Suomessa*, Jyväskylä: Kasvatustieteiden tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopisto, 10.

2. Ehdottamani termi *lukitaito* kattaa luku- ja kirjoitustaidon molemmat aspektit samalla tavalla kuin englannin *literacy*. Ruotsissa näkee käytettävän vastaavasti ilmaisua *litteracitet* korvaamaan kömpelöä termiä *läs- och skrivkunnighet*. Sekä *lukitaito* että *litteracitet* -termien esiintymiä löytyy tietoverkon hakukoneilla jo

Kirjoitustaidon omaksumisen historiaa käsittelevän tutkimuskiinnostuksen yhteydessä³ on tullut esille monia ennen tuntemattomia tapauksia kirjoitustaitoisista rahvaan ihmisistä, mutta silti kirjoitustaitoisten kansanhimisten lukumäärä oli ennen 1840-lukua häviävän pieni. Päiviö Tommilan arvion mukaan Suomessa oli 1800-luvun alkupuolella väestöstä vain 5 % kirjoitustaitoisia.⁴ Sen sijaan käytännössä kaikki aikuiset säätyläiset osasivat sekä lukea että kirjoittaa. Säätyjen välillä oli siis ammottava kuilu. 1700-luvun säätyläiset ymmärsivät lukitaidon samalla tavalla kuin nykyaikana. Säätyläiset, niin miehet kuin naisetkin, tarvitsivat sekä kykyä omaksua tietoa painetusta tekstistä että kykyä käyttää kirjoitettua tietoa vuorovaikutteisesti. Se edellytti kirjoitustaitoa. Kirjoitustaito oli täydellisen persoonallisuuden välttämätön osa mutta myös vallankäytön osatekijä.

kourallinen, mutta niiden tulo yleiseen käyttöön ei ole vielä varmaa.

3. Anna Makkonen (toim.) (2002) *Karheita kertomuksia. Itseoppineiden omaelämäkertoja 1800-luvun Suomesta*, Helsinki: SKS; Kaisa Kauranen (2005) 'Kun kuokka vaihtui kynään: suomalaisen kirjoitustaidon lähteillä', *Hiidenkivi* 13(3), 11–13; Taru Nordlund (2005) 'Miten ja miksi kansa alkoi kirjoittaa?: suomalaisten talonpoikien kirjeitä 1800-luvun alusta' teoksessa Sirpa Huttunen & Pirkko Nuolijärvi (toim.) *Tabdon sanaa. Kirjoituksia kielen ja perinteen voimasta*, Helsinki: SKS, 51–79.

4. Päiviö Tommila (1988) 'Kirjoitus- ja lukutaito Pohjolassa'. *Opusculum* 8(1–4), 111–116. Kirjoitustaidon kehityksestä Suomessa ks. myös Rauno Luttinen (1985) 'Skrivkunnigheten i Finland fram till början av 1900-talet' teoksessa *Da menigmand i Norden lærte at skrive – En sektionsrapport*. Udgivet af Institut for dans Skolehistorie. København: Danmarks Lærerhøjskole, 31–48 ja Timo Myllyntaus (1991) 'Luku- ja kirjoitustaito teollistuvassa Suomessa – tilastoharhako?', *Historiallinen Aikakauskirja* 89, 116–121.

Painetun uskonnollisen tekstin lukutaitoa on vaadittu suomalaisilta jo 1600-luvulta saakka, mutta kirjoitustaidon levittämisestä rahvaan keskuuteen ei paljon puhuttu ennen 1800-lukua. Satunnaisesti kirjoitustaidon opettamista ja omatoimista oppimista esiintyi jo aiemmin, mutta vasta kansakoulu toi pyrkimyksen kirjoitustaidon universaalisuuteen. Kun kysymys rahvaan kirjoitustaidosta tuli ajankohtaiseksi 1800-luvun alkupuolella, sen levittämistä kohtaan tunnetut epäluulot ja vastustus muodostivat episodin kansanopetuksen historiassa. Ennen kansakoululaitoksen syntyä kirjoitustaito koettiin yhdeksi tärkeimmistä säätyjä erottavista tekijöistä, rajaksi, jonka ylittäminen tai poistaminen vaikutti ratkaisevalta askeleelta sekä hyvässä että pahassa mielessä.

Esittelen tässä artikkelissa niitä epäluuloja, joita osa säätyläisistä ilmaisi keskusteltaessa rahvaan kirjoitustaidosta. Kyse ei kuitenkaan ollut pelkästään säätyläisten epäluuloista, sillä rahvaan itsensä keskuudessa piili vahvaa vastahakoisuutta kirjoitustaidon oppimista kohtaan; siinä nähtiin vaara perinteiselle elämänmuodolle ja taloudellinen rasite. Käsittelen lyhyesti myös kirjoitustaitoon liittyviä valta- ja sukupuolikiisymiä. Aineistonani on pääasiassa aikakauden sanomalehtikirjoituksia.⁵

Aikaisempaa, nimenomaan kirjoitustaidosta käytyyn keskusteluun keskittyvää tutkimusta ei juuri ole, lukuun ottamatta Ilmari Heikinheimon jo 70 vuotta sitten julkaistua artikkelia.⁶ Kansakoulun historiaa käsittelevissä tutkimuksissa toki mainitaan kirjoitustaidon opettamista kohtaan tunnetut ennakkoluulot muun kansanopetusvastaisuuden ohella.⁷

Kirjoitustaidon merkitys yhteiskunnan valtarakenteissa oli suuri, mutta eivät kirjoitustaidottomatkaan olleet ilman vaikutusmahdollisuuksia. Yleensä oli lähettyvillä joku kirjoituskykyinen, pitäjänkirjuri tai muu henkilö, joka saattoi hoitaa varsinaisen tekstin tuottamisen tekniikan.⁸ Kirjoitustaidottomana pysytellyt Paavo Ruotsalainen kirjoitutti kirjeitä apulaisillaan, joista jotkut olivat korkeasti oppineita. Näin hän toteutti Nils Erik Villstrandin 1700-luvulta havait-

semaa tietoisien oppimattomuuden (*icke-lärandet*) strategiaa. Kirjoitustaitoa ja siihen liittyvien retoristen muotojen hallitsemista pidettiin talonpoikauskulttuurissa sellaisena teknisenä erikoistaitona, jota kaikkien ei kannattanut hankkia, kuten ei nykyäänkään jokinainen meistä hallitse kaikkia tietokoneen ja tietoverkon hienouksia. On kuitenkin selvää, että 1800-luvun yhteiskunnallinen kehitys teki vuosi vuodelta vaikeammaksi tulla toimeen ilman kirjoitustaitoa.

Miksi kirjoitustaidon opettamista kohtaan tunnettiin epäluuloa?

Kirjoitustaidon opettamisen vastustus ja yleensä rahvaan kirjoitustaitoa kohtaan tunnettu epäluulo ovat hajanainen ilmiörypäs, joka usein sekoittuu muihin yhteiskunnallisen muutoksen mukanaan tuomiin ristiriitoihin. Joitakin selkeitä juonteita voi kuitenkin erottaa.

1800-luvun alussa esiintyi ajatustapa, joka vastusti laajempaa kansanopetusta, koska rahvas oli sen mukaan parasta pitää suojassa vahingollisilta vaikutteilta. Kirjoit-

5. Digitoitu aineisto osoitteessa: <http://digi.lib.helsinki.fi/index.html>. Tässä numerossa Pirkko Leino-Kaukiainen käsittelee kirjoitustaidon leviämistä Suomessa, joten siihen ei omassa artikkelissani tarvitse puuttua. En myöskään esittelen kirjoitustaidon opettamisen puolesta kirjoitettuja lukuisia aikalaiskirjoituksia, paitsi, jos niissä otetaan kantaa myös kirjoitustaidon vastaisuuteen.

6. Ilmari Heikinheimo (1935) 'Suomen kansan kirjoitustaidon ja kirjoituksenopetuksen varhaisempia vaihteita', *Historiallinen Aikakauskirja* 33, 277–289. Ks. myös Ingrid Markussen (1990) 'The development of writing ability in the Nordic countries in the eighteenth and nineteenth centuries', *Scandinavian Journal of History* 15, 37–63.

7. Esim. Aimo Halila (1949) *Suomen kansakoululaitoksen historia. Ensimmäinen osa. Kansanopetus ennen kansakoulua ja kansakoululaitoksen synty*, Porvoo-Hki: WSOY, 54, 66.

8. Nils Erik Villstrand (1996) 'Bokstäver, bönder och politik: om politisk läs- och skrivkunnighet i 1700-talets Österbotten och icke-lärandet som strategi', *Bulletin. Laboratorium för folk och kultur, Föreningen Brage, sektionen för folklivsforskning* 2/1996, 9–13. Ammattimaisista kirjureista ja muita eurooppalaisia esimerkkejä kirjoitustaidon omaksumattomuudesta ja vastustamisesta ks. R. A. Houston (1988) *Literacy in early modern Europe. Culture and education 1500–1800*, London: Longman, 107–115. Pohjanmaan pitäjänkirjureista ks. Arja Rantanen (2007) *Österbottniska sockenskrivare 1721–1868*. Licentiatavhandling, Nordisk historia, Åbo Akademi.

tustaito nähtiin usein rajana, jota ei pitänyt ylittää. Tämä ajatustapa sai käyttövoimansa Ranskan vallankumouksen ja Napoleonin sotien vastareaktionä syntyneestä valtiollisesta taantumuksesta ja romanttisista säätyjen ominaislaatuja korostavista ajatuksista. Papiston ja kirkon on usein nähty olleen kirjoitustaidon opettamisen ja yleensä laajemman kansanopetuksen vastustajien ydinjoukkoa.⁹ Kolmas vastaan haraajien ryhmä olivat monet tavalliset säätyläiset, jotka kokivat etujensa olevan uhattuina, jos rahvas oppisi kirjoittamaan.¹⁰ Talonpoikien kirjoitustaidosta pelättiin olevan seurauksena ylenmääräistä käräjöintiä ja turhaa sekaantumista yhteiskunnallisiin asioihin.¹¹ Neljäs voimakas vastustuskeskittymä olikin sitten rahvaassa itsessään. Kirjoitustaidon oppineiden rahvaan lasten pelättiin astuvan säätyjä erottavan rajan yli ja tulevan vieraiksi vanhempiensa elämäntavalle. Tätä rajaa vahditettiin siis kahdelta suunnalta.

Epäilykset kirjoitustaidon laajaa opettamista vastaan sekä vastahakoisuus sen oppimiseen olivat yleisiä kaikkialla Euroopassa.¹² Kieliolosuhteet aiheuttivat Suomessa erityisongelmia, vaikka kielen merkitystä ei tule ylikorostaa. Kun suomella ei ollut virallista käyttöä, kirjoitustaidon asiallinen tarpeellisuus oli kyseenalaista, mutta ei myöskään ruotsinkielisessä maalaisväestös-

sä kirjoitustaito levinnyt eivätkä ruotsinkieliset seurakunnat olleet sen innokkaampia kouluolojensa järjestäjiä kuin suomenkielisetkään.¹³ Ytimenä oli siis sääty- ja luokkero, ei ensi sijassa kielikysymys.

Obskurantismia ja puolisivistyksen pelkoa

Paine yleisen kansanopetuksen järjestämiseksi kasvoi 1800-luvun alkupuolella. Samalla esiin tuli aiemmin sanoiksi pukematomia epäluuloja ja vastaväitteitä rahvaan kirjoitustaitoa kohtaan. Ennen vallankumousta valistuksen aatteet veivät esim. Ranskassa kehitystä kohti laajenevaa kansanopetusta, johon kirjoitustaidon opetuksen katsottiin kuuluvan ilman erityistä sensitiivisyyttä.¹⁴ Vallankumouksen ja Napoleonin jälkeessä Ranskassa syntyi konservatiivinen vastaliike, joka halusi karsia kansanopetuksen minimiin.

Kun kansanopetusta järjesteltiin restauration aikana uudestaan, kirjoituksen opetus jätettiin toissijaiseksi, lukeminen ja kirjoitus nähtiin toisistaan erillisinä toimintoina.¹⁵ Sekä protestanttisessa että katolisessa maailmassa lukeminen liittyi uskonnollisten totuuksien omaksumiseen ja hartaudenharjoitukseen, kirjoittaminen taas oli selvästi maallinen taito. Kun tavoitteena oli varmistaa maallisen vallan hegemonia perustamal-

9. Tästä käydään jatkuvasti keskustelua historian tutkimuksen piirissä. Peltonen (1992, 93–95) kiinnittää huomiota papiston rooliin kirjoitustaidon heikkoa kehitystä selitettäessä. Matti Peltonen (1992) 'Lukemisen mieli', teoksessa Matti Peltonen (1992) *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*, Helsinki: Hanksi & Jää. Häggmanin (2007, 220) mukaan "lukutaidon historiaa ovat Suomessa tutkineet lähinnä kirkkohistorian harrastajat ja he ovat tietenkin mielellään painottaneet kirkon ja papiston merkitystä ja positiivista panosta lukutaidon opettajina." Kai Häggman (2007) 'Pitkä tie ulkoluvusta järjestelliseen lukemisen taitoon' teoksessa *Suomalaisen arjen historia. 2. Säätyjen Suomi*, [Helsinki]: Weilin+Göös. Papiston ja kirkon suhteesta kansanopetukseen käytävään keskusteluun kuuluvat myös Armas Vuoristo (1959) 'Papiston suhde kansakoulukysymykseen 1800-luvun alusta kansakoulun perustamiseen' teoksessa *Koulu ja menneisyys. XI. Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 1958–1959*, Helsinki 1959; Esko Kilpi (1987) *Kirkon antama alkuopetus Turun hiippakunnassa 1866–1921*, Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 141, Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura; Hilikka Laamanen (2000) *Kenen koulu, sen kansa. Lebdistökeskus-*

telu kansakoulun muodosta ja sisällöstä kansakouluasetuksesta piirijakoasetukseen (1866–1898), [Vantaa] (diss.); Soili Tiimonen (2001) *Valoa kansalle. Luterilainen kirkko ja kansanopetuksen kehittämisyhtymiset autonomisessa Suomessa 1809–1848*, Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 185, Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

10. Tässä yhteydessä on muistettava, että herrasväen joukossa oli runsaasti kansan kirjoitustaitoa edistäviä ja suosivia.

11. Jos keskustelulle haluaa etsiä paralleleja nykyajasta, hyvä vaihtoehto olisivat (peruskoulukeskustelun ohella) varoitukset tiedon tason laskemisesta sen takia, että kuka tahansa amatööri pääsee esille verkossa. Keskustelua on sähköistänyt erityisesti Andrew Keen (2007) *The cult of the amateur: how today's internet is killing our culture*, New York: Doubleday/Currency.

12. R. A. Houston (1988).

13. Tämän on todennut mm. Peltone (1992), 93–94.

14. François Furet & Jacques Ozouf (1982) *Reading and writing. Literacy in France from Calvin to Jules Ferry*, Cambridge: Cambridge University Press, 65.

15. Furet & Ozouf (1982), 112–114.

la se uskonnon totuuksiin ja auktoriteettiuskoon, oli johdonmukaista pitää lukemisen opettamista ensisijaisena. Lukija vastaanottaa totuuksia, ei kehittele ja levitä omia ajatuksia, kuten kirjoittaja helposti voi tehdä.¹⁶

Rahvaan liiallisen opettamisen pelättiin johtavan siihen, että sen jäsenet eivät enää tyydy oman säätynsä elämämpiiriin ja tehtäviin.¹⁷ Myös Suomessa oli 1800-luvun alussa niitä, jotka ajattelivat, että oli yhteiskunnan kannalta parempi pitää kansa tietämättömänä vaarallisista asioista. Tällaista ajatustapaa voi kutsua obskurantismiksi. Se sai usein ilmaisunsa puolisivistyksen pelkona.

Romanttinen ajatustapa vastusti rahvaan laajempaa kouluttamista, koska pelättiin kansan menettävän alkuperäisen turmeltumattoman luonteensa. Usein viitattiin Rousseau'n näkemykseen sivistyksen onnettomista vaikutuksista ihmiskunnalle. Tätä katsantokantaa edusti mm. Johan Gabriel Linsén tunnetussa kirjoituksessaan *Mnemosyne*-lehdessä 1820.¹⁸ Suomessa seurattiin kansainvälistä kansanopetuskeskustelua ja erityisesti ruotsalaiset romanttisen suunnan ajattelijat tulevat usein mainituiksi suomalaisissa puheenvuoroissa. Ahkerasti myös vedottiin ruotsalaisten romantikkojen hokemaan ”Drick djupt, eller smaka (tai: läppja) icke!”.¹⁹ Tosin Ruotsissa otettiin kansanopetuksen kysymyksissä selvä suunta eteenpäin, kun sikäläinen kansakouluasetus hyväksyttiin 1842. Tämä kypsytti monen suomalaisen konservatiivin vähitellen hyväksymään kansakoulun tulemisen Suomeenkin.

1830-luvulla erityisesti Karlstadin piispan C. A. Agardhin kaunopuheisia ajatuksia kansanopetuksesta käytettiin tukena suomalaisessa keskustelussa. Hän halusi jakaa opetusvastuun kodin, kirkon ja koulun kesken kodin ollessa tärkeimmällä sijalla. Agardh kuitenkin katsoi, että luku-, kirjoitus- ja laskeutaidon tulisi kuulua yleiseen inhimilliseen sivistykseen perustaitoina.²⁰

1800-luvun keskeinen hallintomies paroni Casimir von Kothen omaksui Venäjän hallinnossa yleisen obskurantistisen näemyksen, joka Ranskan helmikuun vallankumouksen (1848) jälkeen meni äärimmäisyksiin, mistä 1850 annettu suomenkielis-

tä kirjallisuutta koskeva drakoninen sensuurimääräys oli selkeä esimerkki. Sen tarkoituksena oli suojella suomenkielistä rahvasta vahingollisilta ulkomaisilta vaikutteilta ja estää vallankumouksellisen liikehdinnän leviäminen Suomeen.²¹ Ajankohdan ilmapiirin takia oli johdonmukaista, että 1851 asetettu uskonnollista kansanopetusta pohtiva komitea esitti mietinnössään²² varsin vaatimatonta panostusta kansanopetukseen, johon kyllä jossain määrin kuului myös kirjoituksen opettamista. Komitean pöytäkirjassa on von Kothenin erivä mielipide, jossa hän esittää suunniteltavan koulun opetusohjelman rajoittamista ”till Biblisk historie, Cathekisering och Kyrkosång”. Kirjoituksen opettaminen rahvaan lapsille ei siis von Kothenin mukaan kuulunut koulun opetusohjelmaan. Koska rahvaalla ei ollut

16. On myös arveltu, että fraktuuran valitseminen kansalle tarkoitettujen kirjojen kirjasimeksi olisi yhteydessä siihen, että kansa haluttiin pitää kirjoitustaidottomana. Koukeroista fraktuuraa on vaikeampi kopioida käsin kuin antiikvaa. Lars Petterson (1992) *Fribet, jämlikhet, egendom och Bentham. Utvecklingslinjer i svensk folkundervisning mellan feodalism och kapitalism, 1809–1860*, Studia Historica Upsaliensis 168, Uppsala, 29 (tästä viitteestä kiitos artikkelini toiselle anonyymille tarkastajalle). Kirjasinlajien käyttö oli 1700-luvulla ja vielä pitkälle 1800-luvulle jakaantunut siten, että oppinut kirjallisuus Ruotsissa ja Suomessa julkaistiin antiikvalla painettuna mutta rahvaan kirjat ja lehdet fraktuuralla. Kirjasintyyppin valinta oli osa säätyerottelukulttuuria. Tosin esim. *Helsingfors Tidningar* painettiin fraktuuralla.

17. Esim. Raymond Williams (1961) *The long revolution*, London: Chatto & Windus, 1961, 135.

18. [Johan Gabriel Linsén] (1820) ’Om Folkupplysning’, *Mnemosyne* N:o 100, 397–399, N:o 104, 413–416.

19. Karl Warburg (1904) *Svensk litteraturhistoria i sammandrag. Tiden efter 1830. Öfversikt*, Stockholm, 164. Saatavissa verkossa: <http://runeberg.org/svli-hist/159.html> [käytetty 5.5.2007]; puolisivistyksen pelosta ks. Nils Runeby (1995) ’Varken fågel eller fisk: Om den farliga halvbildningen’ teoksessa Nils Runeby (1995) *Dygd och vetande. Ur de bildades historia*, Stockholm: Atlantis, 59–89.

20. Ilkka Mäkinen (2000) *P. U. F. Sadelin (1788–1858). Präst, skribent och biblioteksman*, Tammerfors, Finnish Information Studies, 76–78.

21. Yrjö Nurmio (1947) *Taistelu suomen kielen asemasta 1800-luvun puolivälissä. Vuoden 1850 kieli-säännöksen syntyhistorian, voimassaolon ja kumoamisen selvittelyä*, Porvoo-Helsinki: WSOY.

22. Julk. painettuna teoksessa Gustaf F. Lönnbeck (1887) *Folkskoleidens utveckling i Finland från nittonde århundrades början till 1866*, Helsingfors, Bilaga A.

mahdollista pitää lapsiaan koulussa pitkää aikaa, ei opetusohjelmaan voitaisi ottaa useampia aineita, sillä tämä merkitsisi kansan rasittamista vähemmän tarpeellisella ja usein harhaanjohtavalla opetuksella tärkeimmän eli uskonnonopetuksen kustannuksella.

Hyvänä puolena ehdotetussa uudessa koulussa von Kothen piti sitä, että sen myötä vähenisi maalle onnettomuutta aiheuttava improvisoitujen säätyhenkilöiden kasvava joukko. Käsityöläis- ja alemmista kansanluokista peräisin olevat nuorukaiset jättävät ajattelemattomuuksissaan varsinaisen ammattinsa ja hakeutuvat julkisiin kouluihin, mutta sitten varojen tai innon puutteessa eivät kykene päättämään opintojaan ja tulevat lopulta kelvottomiksi kaikkeen hyödylliseen toimintaan.²³

von Kothenin kanta oli johdonmukaista seurausta hänen säätykierron vastaisuudesta. Säätyjen koulutus tuli järjestää kullekin säädylle erikseen.²⁴ Tätä politiikkaa von Kothen, joka oli läheisissä suhteissa keisarihuoneeseen ja Suomen kenraalikuvernööreihin, jatkoi tultuaan 1869 nimitetyksi kouluylihallituksen ensimmäiseksi päälliköksi.²⁵ Hänen näkemyksiinsä sopi kuitenkin hyvin Uno Cygnaeuksen kansakoulusuunnitelmien tukeminen.

Kansanopetustrendin käännyttyä 1850-luvun puolivälissä räikeimmistä kansanopetuksen ja kirjoitustaidon levittämisen julkisesta vastustamisesta paljolti luovuttiin. Ne, jotka aiemmin olivat vastustaneet kansanopetuksen laajentamista, muuttivat mielipiteitään uuden auktoritatiivisen näkemyksen mukaiseksi. Periaatteellisen vastustuksen tilalle tuli erityisesti papiston piirissä kuitenkin entistä selvemmin käytännöllisiin seikkoihin, kansan köyhyyteen, harvaan asutukseen, kehnoihin kulkuyhteyksiin jne. vetoaminen. Vastarinta, joka inhorealismissaan sinänsä ei ollut vailla pohjaa, jatkui jopa sen jälkeen, kun arkkipiispa Edvard Bergenheim oli Krimin sodan viime kuukausina asettanut kansanopetuksen tehostamisen taakse ja keisari oli julkistanut kansanopetukselle myönteisen reformiohjelmansa.²⁶

Miksi kirkko vastusti kirjoitustaidon opettamista 1800-luvun alussa?

Kun autonomian ajan alussa suunniteltiin Suomen kansanopetuksen ja koulujen uudistamista, samalla jouduttiin pohtimaan miten Vanhan Suomen olot harmonisoitaisiin myös kouluolojen suhteen liitettäessä aluetta takaisin muun Suomen yhteyteen. Vanhan Suomen kouluoloja ja kansanopetusta oli pyritty uudistamaan sekä Katariina II:n että Aleksanteri I:n aikana. Uudistussuunnitelmiin kuului pitäjänkoulujen perustaminen ja kirjoitustaidon sisällyttäminen niiden ohjelmaan. Maalliset viranomaiset vastasivat koululaitoksen hallinnosta. Vanhaan Suomeen syntyikin pitäjänkouluja pitäjään kuin pitäjään, vaikka laajamittaisempi kansanopetuksen kehittäminen jäi paperille myös kirjoitustaidon opettamisen osalta. Vanhan Suomen opettajat, virkamiehet ja kirkolliset johtajat kuitenkin omaksuivat koulutusajattelun, johon itsestään selvästi kuului kirjoitustaidon opettaminen kansalle, ja he vastustivat muun Suomen koulujärjestyksen ja kansanopetusajattelun ulottamista Vanhaan Suomeen. Näin syntyi ristiriita Vanhan ja muun Suomen välille, kun lännessä pitäydettiin kierteisiin kouluihin ja vanhakantaisiin kansanopetustavoitteisiin, joihin ei kirjoitustaito kuulunut.²⁷

Suomen opetuslaitoksia järjestelemään asetettiin 1814 keisarillinen komissio, jonka jäseninä olivat mm. piispa Jacob Tengström ja professori Erik Gabriel Melartin. Jälkimmäinen oli näkyvä Vanhan Suomen balttilais-saksalaisperäiseen valistukseen perustuvan koulutusajattelun edustaja.²⁸ Vaikka varsinainen kansanopetus oli komission toimeksiannossa toissijainen, sen saamat lausunnot ja sen piirissä käydyt keskustelut toivat esille runsaasti kansanopetuksen kehittämiseen liittyviä ehdotuksia, joissa selvästi näkyy läntisen ja itäisen kansanopetustradition ero. Enemmistö Vanhasta Suomesta tulleista lausunnonantajien kehittämisehdotuksista sisälsi kirjoitustaidon opetuksen kansanopetuksen osana, kun taas lännessä tulleissa ehdotuksissa se oli poikkeus.²⁹ Komissio ei edistynyt työssään ja se korvattiin uudella 1825.

Uusi komissio sisällytti koulujärjestyskehdo-
dotukseensa kiinteät pitäjänkoulut ja mm.
kirjoituksen opetuksen. Tämä oli myös val-
tiovallan toivomusten mukaista. Turun tuo-
miokapitulin vastustuksen takia komissio
kuitenkin perääntyi ja maaseudun kiinteistä
pitäjänkouluista luovuttiin kiertokoulujär-
jestelmän hyväksi, joskin kaupunkien kan-
sanopetukseen esitettiin kohennusta. Turun
tuomiokapitulin menestyksekkään kansan-
opetuksellisen jarrituksen tavoitteena oli
hillitä liian nopeita muutoksia tiukentuvas-
sa poliittisessa ilmapiirissä. Tiimosen mu-
kaan kapituli halusi estää Viipurin läänin
koulupoliittisen linjan valtaanpääsyn koko
Suomen alueella.³⁰

Pelättiin, että laajemman kansanopetuk-
sen omaksumisen muassa venäjän kieli voi-
si saada jalansijaa Suomessa ja kansanope-
tus yleensä joutuisi suoraan venäläisen hal-
litusvallan kontrolliin. Valtakunnallisen
koulureformin viivyttäminen oli suomalai-
sen hallinnollisen ja kirkollisen eliitin etujen
mukaista. Periaatteelliset valistustavoitteet
saivat sen takia väistyä. Lopullisena perus-
teena uudistusten lykkäämiselle esitettiin
taloudelliset syyt.³¹

Herännäispapit, pyhäpäivä ja kirjoittamisen opettaminen

Monet tutkijat ovat olleet sitä mieltä, että
juuri papisto 1800-luvulle saakka ”enimmi-
ten jarrutti rahvaan opetuksen laajentamista
katsoen kirjoitustaidon sille tarpeettomaksi”,
kuten Vihtori Laurila asian ilmaisee.³² Antti
Puhakasta (1816–93) kerrottiin aika-
laiskirjoituksissakin, että hänen opetelles-
saan kirjoittamaan eräs pappi kehotti häntä
olemaan hukkaamatta aikaansa sellaiseen
talonpojille aivan hyödyttömään taitoon.³³
Papiston näkökulmasta lukutaito oli apu-
keino kristinopin perusteiden oppimisessa,
kun taas kirjoittaminen koettiin selkeästi
maalliseksi taidoksi. Taito kirjoittaa oli si-
doksissa säätyyn tai ammattiin.³⁴

Papisto ei kuitenkaan ollut yhtenäinen
blokki, vaan siinä oli ryhmiä sekä kirjoitus-
taidon puolesta että sitä vastaan. Herännäis-
pappien epäluulo kirjoitustaidon ja kan-
sanopetuksen leviämistä kohtaan oli osa
maailmankatsomuksellista obskurantismia.

Pappien liittyminen pietistisiin herätysliik-
keisiin sai pohjustuksensa heidän pettymyk-
sestään valistuksen rationalismiin ja sää-
tyläisten vapaamieliseen tapakulttuuriin.³⁵
Maalaisrahvaassa he olivat havaitsevinaan
ihannoitavaa ja viatonta alkuperäisyyttä,
jota uuden ajan viettelykset uhkasivat tur-
mella.

Yksi 1800-luvun herännäispapiston kan-
taisista, Jonas Lagus (1798–1857), suhtautui
ainakin uransa alkupuolella epäluuloisesti
kirjoitustaitoisiin talonpoikiin. Antaessaan
1828 lausunnon C. C. Böckerin Ahlmanin
koulujen parantamista koskevasta mietin-
nöstä Lagus esitti samanlaisia näkökantoja
kuin Linsén *Mnemosyne*-artikkelissaan. Hä-

23. Lönnbeck (1887), Bilaga A, s. 7–8.

24. Raimo Savolainen (2005) 'Kotthen, Casimir von (1807–1880)' teoksessa *Suomen kansallisbiografia* 5, Hki: SKS, 398–401.

25. Mirja Härkönen (1982) *Kouluylballituksen ensimmäisen päällikön Casimir von Kotthenin koulupolitiikka. Taustaa, tavoitteita, tuloksia*, Helsinki 1982, Historiallisia tutkimuksia 119.

26. Ks. esim. HMA. Hämeen läntisen rovastikunnan ark. Kontrahetikokousten ptk 1848–1900 Ca1. Kontrahetikokouksien 27.1.1857 ja 23.7.1861 pöytäkirjat. Niissä esitetään lukuisa määrä tekijöitä, jotka tekivät mahdottomaksi kansanopetuksen parantamisen; jälkimmäiseen sisältyy [nähtävästi] kontrahitrovasti Adolf Sirénin monologi aiheesta. Ks. myös mm. *Helsingfors Tidningar* 42/30.5.1849 'Replik till artikeln: Om minskning af brottslingar i landet'; myös Ilkka Mäkinen (1991) 'Per August Cygnæus, pyhäkoulujen ja kirjastojen apostoli', *Kirjastotiede ja informatiikka* 10(2), 57–69; sama (1997) *"Nödvändighet af LainaKirjasto": modernin lukubalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot*, Helsinki: SKS, 294–300.

27. Tiimonen (2001) 145–159.

28. Tiimonen (2001) 172–173.

29. Ks. Tiimonen (2001) 228 taulukko; ehdotusten sisällöistä mt., 176–230. Tiimonen selostaa laajasti myös muita kirkon ym. piiristä tulleita kansanopetusnäkemysjä.

30. Tiimonen (2001) 237–238.

31. Tiimonen (2001) 240.

32. Vihtori Laurila (1956) *Suomen rahvaan runoniekat sääty-yhteiskunnan aikana. 1 osa. Yleiset näkökohdat*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 249, Helsinki: SKS, 139.

33. *Morgonbladet* 71/18.09.1845 'Runosångarne i Helsingfors'; Laurila (1956), 147.

34. Kjell Ivar Vannebo (1984) *En nasjon av skriveføre. Om utviklinga fram mot allmenn skriveferdighet på 1800-tallet*, Oslo:Novus Forlag, 184; Daniel Lindmark (2004) *Reading, writing, and schooling. Swedish practices of education and literacy, 1650–1880*, Umeå: Kulturgräns Norr, 94–95.

35. Heikki Ylikangas (1984) *Murtuva säätyvalta*, Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.

nen mukaansa uskonto on ihmishengen ainoa todellinen jalostuskeino. Koska uskonnon tila maassa on huono, ei ole vielä tullut aika jakaa työtätekevän luokan lapsille korkeampia tietoja. Vain jos Böckerin ehdottamissa kouluissa annettaisiin perusteellista ja elävää uskonnonopetusta, voitaisiin opettaa myös historiaa, maantiedettä jne., mutta koska aikakauden henki ei ole otollinen hartaalle uskonnollisuudelle, jää uskonnonopetus pinnalliseksi. Oppilas saisi siten suuren määrän tietoja ilman että tulisi paremmaksi. Laguksen mukaan on vaarallista herättää ”uinuvaa sukukuntaa” eli työtätekeviä luokkia niin sanotuilla hyödyllisillä kansalaistiedoilla (*nyttiga medborgerliga kunskaper*) ilman etukäteen annettua elävää uskonnollista tietoa.

Laguksen mukaan oli aihetta varovaisuuteen harkittaessa, mitä korkeampaa sivistystä ja hyödyllisiä kansalaistietoja rahvaalle annetaan. Esimerkkinä siitä, miten nämä ”hyödylliset tiedot” tekevät ihmisistä kelvottomia, Lagus mainitsee sen, kun joku rahvaan pojista saa oppia kirjoituksessa, laskennossa ja juridiikassa. Hän ryhtyy kirjuriksi tai varanimismiehiksi, tahtoo käydä vapaa-ajattelijasta ja alkaa hävetä isiensä uskoa. Sen sijaan, että hän aiemman tapansa mukaan kävisi sunnuntaina kirkossa, seuraa hän nyt sivistyneempien esimerkkiä ja alkaa viettää pyhäpäivänsä korttipelissä ja muissa ”rakentavissa” harrastuksissa. Lagus viittaa myös Rousseauin ajatukseen, että täydellinen tietämättömyys olisi ihmiskunnalle kaikkein onnellisin olotila. Lagus kuvaa sivistyneiden säätyjen uskonnollista tilaa kehnoksi ja kun kaiken tiedon ja valituksen tien on oltava ylhäältä alas, olisi alempien kenties toistaiseksi paras jäädä nykyiselle sivistystasolle. Kuitenkin Lagus kannatti vuoro-opetusmenetelmän ottamista käyttöön Suomessa mahdollisimman pian.³⁶

Laguksen ja Linsénin näkemykset on nähtävä aikakautensa filosofisina pohdiskeleina ja nuoruuden radikalismien ilmauksina, jotka olivat syntyneet reaktionena aikakauden ilmiöitä kohtaan. Jos hyväksyy säätyjen ihanteelliset ominaisuudet lähtökohdaksi, on johdonmukaista pyrkiä varjelemaan nii-

tä ja suojella erityisesti kaikkein haavoittuvinta säätyä vahingollisilta vaikutteilta. Kirjoitustaidon he näkivät yhtenä tärkeimmistä säätyjä erottavista tiedollistaidollisista tekijöistä. Samana vuonna, jolloin em. lausunto julkaistiin, Lagus siirtyi Ylivieskan kappalaiseksi, jolloin hän joutui suoraan kosketukseen Kalajokilaakson rahvaanherätyksen kanssa,³⁷ mikä saattoi muovata hänen näkökantojaan kansanopetukselle myönteisempään suuntaan. Runsaat kymmenen vuotta myöhemmin (1839) hän itse laati suunnitelman ”kansakoulun” perustamiseksi Ylivieskaan. Koulussa oli tarkoitus opettaa mm. lukutaitoa, kirjoitusta, kristinoppia ja hyviä tapoja sekä erilaisia käytännön taitoja. Koulua saisivat käydä ilmaiseksi orvot lapset, mutta sinne saisivat lähettää lapsiaan kaikki sitä haluavat vanhemmat, köyhät korvauksetta, varakkaammat sopimuksen mukaan maksua vastaan.³⁸ Suunnitelma tyrmättiin tuomiokapitulissa ennen kaikkea sen esittäjän pietistisyyden takia.³⁹

Englannissa käytiin 1800-luvulla kiivasta keskustelua lepopäivän pyhittämisestä. Koska kirjoittamista pidettiin maallisena taitona, sen opettamista sunnuntaisin pidettiin sopimattomana. Paikalliset pyhäkoulut pitivät mielellään kirjoitustaidon opettamista opetusohjelmassaan, koska sitä toivoivat oppilaat ja heidän vanhempansa. Boltonissa 1834 metodistijohdon pyrkimys lopettaa pyhäpäiväinen kirjoituksen opetus johti lähes tuhannen pyhäkoulun oppilaan ja opettajan mielenosoitukselliseen ulosmarssiin ja kilpailevan koulun perustamiseen. Kyse oli yhtäältä wesleyleläisen metodismin sisäisestä

36. [Jonas Lagus] (1829) [’Lausunto Böckerin mietinnöstä’], *Tidning för landtbushållare* 1829, 88–95; Kalevi Lämsä (2001) *Jonas Lagus (1798–1857) kasvattajana ja opettajana – ”En siksi, että olisin opettajane...”*, Oulu: Oulun yliopisto, Acta universitatis Ouluensis. E Scientiae Rerum Socialum 48, erit. s. 53–54; Lönnbeck (1887), 35.

37. Ilkka Huhta (2005) ’Lagus, Johan (1798–1857)’ teoksessa *Suomen kansallisbiografia* 5, Hki: SKS, 672–673.

38. ’Plan till en folkskola i Ylivieska’ teoksessa [Jonas Lagus] (1933) *Jonas Lagus brev och skrifter [II]*. Utg. av Tor Krook. Helsingfors, Finska kyrkohistoriska samsfundets handlingar XXXV, 174–178.

39. Laguksen suunnitelmasta ja sen saamasta vastaanotosta kapitulissa Tiimonen (2001) 318–325.

valtakamppailusta, kun valtakunnallinen metodistikirkko pyrki saattamaan paikalliset pyhäkoulut kontrolliinsa, toisaalta kaikissa kirkkokunnissa terästyneestä uskonnollisesta reaktiosta modernin yhteiskunnan kehityspiirteitä kohtaan. Ajan mittaan useimmat kirkkokunnat lopettivat pyhäkouluissaan kirjoitustaidon opettamisen. Tilaisuuksia oppia kirjoittamaan koetettiin järjestää arki-illoiksi.⁴⁰ Tämä oli tietenkin alempien kansanluokkien jälkikasvulle hankalaa, koska työpäivät olivat pitkiä.

Myös Suomessa rahvaan opetuksen problematiikka 1830–40-luvuilla kärjistyi sunnuntai-iltapäivän ympärille. Ei ollut itseltään selvää, että sunnuntai-iltapäivää voitaisiin käyttää maallisena pidetyn kirjoitustaidon opettamiseen. Kaupunkien sunnuntai-koulujen ja maaseudun pyhäkoulujen välillä oli kuitenkin selvä ero. Sunnuntaikouluja perustettiin Suomenkin kaupunkeihin, jotta työläis- ja käsityöläisnuoriso saisi tarpeellisen määrän perustaitojen, lukemisen, kirjoittamisen, laskennon ja uskonnon opetusta. Kirjoittamisen opetus kuului luonnollisena osana kaupunkien sunnuntai-koulujen opetukseen, vallankin, kun niiden opetusmenetelmänä oli useimmiten jokin versio vuoro-opetusmenetelmästä, jossa lukemisen opetus oli intiimisti sidottu kirjoittamiseen: lukemaan opittiin piirtämällä kirjaimia hiekkapenkkiin.⁴¹ Kaupunki oli maallisen elämän tyysija, jonka elämään kirjoitustaito kuului.

Maaseudun pyhäkouluissa maalliset opetustavoitteet ja hengelliset motiivit kilpailivat selvemmin keskenään. Vaikka piispa Tengström jo 1807 suositteli papistolle pyhäkoulun käyttämistä kansanopetuksen välineenä, varsinaisesti avauksen toteuttivat pietistipapit 1830-luvulla. Suomalaisen pyhäkoulun tärkein aloittaja oli herännäispappi Johan Fredrik Bergh (1795–1866), joka Nurmijärvellä kappalaisena ollessaan alkoi järjestää pyhäkouluja käyttäen palkattomia maallikko-opettajia.

Berghin aikana Nurmijärvellä 1830-luvulla oli useita kansanopetushankkeita, jotka pääasiassa suuntautuivat lukemisen opettamiseen ja olivat suorassa yhteydessä rippikouluun valmistamiseen tai muuten uskon-

tokeksaisen lukutaidon omaksumiseen. Pitäjän koulumestarin toimenkuvaan suunniteltiin myös kirjoittamisen opettamista, vaikka käytännössä kirjoitus- ja laskutaidon opettaminen jäi vähäiseksi. Bergh koetti edistää kirjoitustaitoa jakelemalla pientä maksua vastaan pappilassaan ns. vaivaisruotukirjoja, joiden avulla pidettiin kirjaa ruotuvuoroista. Näiden kirjojen loppuun oli kirjoitettu ”sekä isot että pienet bokstavit niitä varten, jotka haluavat oppia lukemaan kirjoitusta ja kirjoittamaan”. Kirjoitustaidon opetus ei ollut Berghille kuitenkaan keskeinen tavoite, eikä ainakaan hänen perustamissaan pyhäkouluissa sitä harjoitettu.⁴² Bergh kertoi pyhäkoulutoiminnasta lyhyessä uutisessa herännäispappien *Tidningar i Andliga Ämnens ja Hengellisiä Sanomia* -lehdissä 1837,⁴³ mutta muuten hän ei tuonut asiaa julkisuuteen. Bergh vastusti palkan maksamista pyhäkoulun opettajille, koska pyhäkoulu hänen mielestään oli harvustilaisuuden ja jumalanpalveluksen luonteinen ja oli tarkoitettu opettajien itsensäkin rakennukseksi.⁴⁴

Bergh oli läsnä 1855 Sortavalan kontrahetikokouksessa, jossa keskusteltiin pyhäkoulun järjestämisestä siten, että pyhäpäivästä ei tulisi työpäivä. Todettiin, että jopa mekaanisen lukutaidon, kirjainten oppimisen ja tavaamisen harjoittaminen sunnuntaina oli arveluttavaa, koska pyhäpäivää tuli käyttää Jumalan sanan tutkisteleamiseen. Kun muitakaan kouluja ei ollut ja vaarana olivat vielä huonommat pyhäpäivän viettotavat, oli kuitenkin soveliasta opettaa lukemaan, kunhan pyhäkoulun kristillinen luonne aina pidettäisiin mielessä. Kirjoittamisen opettamista ei edes mainittu keskustelussa, niin sopimattomalta sen liittäminen pyhäpäivään olisi ilmeisesti ollut.⁴⁵

Virallisissa lähteissä ei ole merkkejä siitä, että Bergh olisi vastustanut kirjoituksen opetusta. Hän esimerkiksi yhtyi 1856 rovas-tikuntansa papiston kanssa näkemykseen, että pitäjiin pitäisi perustaa ”normaalikouluja”, joiden opetusohjelmaan kuuluisi myös kirjoitusta.⁴⁶ Hän kuitenkin piti tiukasti kirjoituksen opetuksen pois omista pyhäkouluistaan. Ehkä tämä on ylläpitänyt käsitystä hänen kirjoitusvastaisuudestaan. Kansan-

opetusentusiasti, pataljoonansaarnaaja August Cygnaeus totesi 1863 kirjeessä ystävälleen R. I. Walleniukselle, ettei Bergh enää ”verissäpäin” vastustanut rahvaan kirjoitustaitoa, vaan oli perustanut koulupahasen Rantasalmelle.⁴⁷

August Cygnaeus itse otti mallia Berghin luomasta pyhäkoulumallista tutustuessaan siihen ensimmäisessä apupapin paikassaan Nurmijärvellä, mutta Berghistä poiketen hän hankki asialle heti maksimaalista julkisuutta julkaisemalla 1846 pyhäkouluista artikkelin *Borgå Tidningissä*. Cygnaeus esitti epäroimättä myös kirjoituksen opettamisen liittämistä pitäjän keskuspaikassa toimivan ”Sockne-Helgedags-Skolan” opetusohjelmaan, joskin maatalouden käytännön asioiden opettamiseen hän suositteli arkipäivänä pidettävää koulua.⁴⁸ Snellmanin *Saima* ja muut lehdet levittivät laajemmalle August Cygnaeuksen naivin innostuneen kirjoituksen sanomaa. Fennomaanisille ylioppilaille ja nuorille papeille pyhäkoulu nousi joksi-kin aikaa varteenotettavaksi tavaksi laajentaa kansanopetuksen piiriä, joskin he saattoivat luulla siitä liikoja. Ainakin Lönnbeck pitää pyhäkouluinnostusta suoranaishana taka-askeleena tiellä kansakoulua kohti.⁴⁹

Kuopion rovastikunnan kokouksessa 1860 lueteltiin pyhäkouluissa opetettavat asiat: ”selvästi lukemaan kirjaa ja tarkasti ymmärtämään mitä he siinä lukevat”, sen lisäksi tutustutaan päivän evankeliumiteksteihin, raamatunhistoriaan ja Lutherin katekismukseen, virsiin jne., mutta kokous tähdensi, että ”muuta myöskin tarpeellisia asioita, niinkuin lugunlaskua ja kirjoitusta sanottiin parahiten sopivan opettaa Pitäjänkoulussa”.⁵⁰

Berghille saattoi olla helpotus, että kansakoululaitos rakennettiin muulle pohjalle kuin pyhäkouluille, jolloin ristiriita sapatin pyhittämisen kanssa voitiin välttää ja pyhäkoulua kehittää edelleen hengellisempään suuntaan. Hän oli jäsenenä komiteassa, joka tarkasti Uno Cygnaeuksen kansakouluasetusehdotusta.⁵¹

Kirjoituksen opettaminen pyhäkouluissa oli Suomessakin siis jossain määrin arka-luontoinen asia. Suomalaiset papit ihannoivat brittiläisten tiukkaa lepopäivän pyhittä-

mistä, ja siitä kirjoitettiin lehdissäkin. Julkisia puheenvuoroja, joissa kirjoitustaidon opettamista pyhäpäivänä olisi suorin sanoin vastustettu uskonnollisin perustein, ei silti paljon esiintynyt. Harvoja selkeitä, joskin julkistamattomia, tämänsuuntaisia lausuntoja on Maksamaan kappalaisen J. E. Vegeliuksen (1818–77) lausunnossa tuomiokapitulien 1856 antamaan kansakoulukysymystä koskevaan mietintöön. Vegeliuksen lausunto kokoa vielä kerran yhteen monia tavallisia epäluuloja kansakoulua kohtaan alkaen talonpoikien suojeltavasta viattomuudesta, puolisivistyksen vaaroista kansakoulun taloudelliseen mahdottomuuteen. Vegelius vastusti kansakoulun opetuksen ulottamista uskonnon sfäärin ulkopuolelle. Hän kuitenkin huomautti, ettei hän vastustanut kirjoittamisen ja laskennon opettamis-

40. Thomas Walter Laqueur (1976) *Religion and respectability. Sunday schools and working class culture 1780–1850*, New Haven and London: Yale University Press, 124–146; lepopäivän pyhittämisestä eli sabbatarianismista ks. myös John Wigley (1980) *The rise and fall of the Victorian sunday*, Manchester, Manchester University Press, erit. 82–83.

41. Opetusjärjestelmästä ja sen vaikutuksesta Suomessa ks. Urho Somerkivi (1952) *Bell-Lancasterin vuoro-opetusjärjestelmä Suomessa*, Helsinki.

42. Jussi Sinnemäki (1942) *Suomen pyhäkoulun isä pikapiirtoja Johan Fredrik Berghin elämästä*, Helsinki: Otava, 43–54; ks. Myös Kaarlo Hyske (1937) *Johan Fredrik Bergh. I*, Helsinki; ja saman (1957) *Väsymätön kylvömiestä piirteitä Johan Fredrik Berghin elämästä ja työstä*, Helsinki.

43. Martti Ruuth (1928) *Suomen pyhäkoulun historia*. Helsinki: Suomen pyhäkoulu yhdistys, 33

44. Sinnemäki (1932) 62.

45. Kansallisarkisto, Porvoon tuomiokapituli. Rovastikuntakokousten pöytäkirjoja 1844, ..., 1884, PTA Ed 12:1. Sortavalan rovastikunnan kokous 8.8.1855.

46. Kansallisarkisto, Porvoon tuomiokapituli. Rovastikuntakokousten pöytäkirjoja 1844, ..., 1884, PTA Ed 12:1. Sortavalan rovastikunnan kokous 30.1.1856.

47. Kansallisarkisto, Wallenius-suvun kirjekok. II:2. August Cygnaeus Immanuel Robert Walleniukselle, 4.8.1863.

48. August Cygnaeus (1846) 'Förslag till Bys- och Sockne-Helgedags-Skolor samt Sockne- och Bys-Bibliothek', *Borgå Tidning* 87/7.11. ja 88/11.11.1846.

49. Lönnbeck (1887), 62; Mäkinen (1991) ja Mäkinen (1997), 250–253, 294–300.

50. *Kuopion Hippakunnan Sanomia* 18.8.1860 'Rovastikunnan kokouksista Kuopiossa 20 p. Heinäkuuta (Jatko 32 N:roon).' Pyhäkoulun yleisesti kehityksestä ks. Ruuth (1928).

51. Kyllikki Tiensuu (2003) 'Bergh, Johan Fredrik (1795–1866)' teoksessa *Suomen kansallisbiografia.1*, Helsinki: SKS, 557–558.

ta lapsille, jos he tai heidän vanhempansa sitä halusivat, mutta tämä ei mielellään saisi tapahtua sunnuntaina pidettävissä kouluissa.⁵² Samasta mietinnöstä antamassaan lausunnossa myös piikkiöläinen valtioneuvos Carl von Haartman suositteli opetustoiminnan sijoittamista lauantai-iltapäivään, jotta lapset voisivat sunnuntai-iltapäivänä rauhassa ja viattomuudessa nauttia leikeistä ja huveista.⁵³

Häiriintynyt julkisuus

Rahvaan keskuuteen levinnyt kirjoitustaito aiheutti muutoksia julkisuuden kokemiseen sekä kotipiirissä että laajemmassa sanomalehtijulkisuudessa. Intiimissä piirissä ylläpidetyn yksityisyyden ja julkisuuden rajan hämmentymisestä on esimerkkinä *Savo*-lehdessä 1881 ilmestynyt dramatisoitu kuvaus rahvaan koulutuksen ja myös kirjoituksen opetuksen herättämistä epäluuloista. Kyseessä on muistelmia niistä reaktioista, joita syntyi, kun Snellmanin aloitteesta Kuopioon perustettiin 1840-luvun puolivälissä ”köyhäin tyttökoulu”. Artikkelissa muistellaan 35 vuoden takaisia asioita, joten sen todistusarvo on kyseenalainen, mutta se kuvaa klišeemäistä käsitystä kirjoitustaidon opetuksen kohdistuneista ennakkoluuloista. Kun kouluun esitettiin opetusaineeksi myös kirjoitusta,

”niin herrasmummit oikeen suuttuivat. Rouva F. lausui: ’Hah, hah, kaikkea kummaa nyt saa kuulla, minä saan nyt itse kuurata patani ja kastrullini, piikani vaan lukevat romaneja ja kirjoittelevat. Jos mieheltäni sattuu joku lippu lattialle putoamaan, vips, städerska jääpi sitä lukemaan ja minun täytyy häntä kotvan odottaa. Ja jos nyt ystävälleen lähettää jonkun piletin, muista vaan sinetillä lukita, sillä muuten piikamamselit sen lukevat.’”⁵⁴

Sekä ruotsin kieli että kirjoitustaito olivat olleet palvelusväkeen päin säätyläisten luotettava ”palomuuuri”, jonka turvissa he saattoivat puhua ja viestittää rauhassa. Kirjoitustaidon osalta tämä muuri alkoi rakoilla 1840-luvulla.

Laajemman julkisuuden osalta muutoksen airuita olivat maaseutukirjeet, joita ensin *Suometar* ja sitten muut suomenkieliset lehdet käyttivät hyväkseen. Maaseutupaikoissakin alkoi olla näkeviä silmiä ja kuulevia korvia, jotka toivat julkisuuteen sellaisia asioita, jotka olivat aiemmin jääneet turvallisesti pieneen piiriin. *Tapio*- ja *Päivätär*-lehdissä käytiin 1864 mielipidekirjoituksen synnyttämä polemiikki, joka toi esiin kokonaisen kirjon säätyläisten ennakkoluuloja rahvaanomaisia kirjoituskäytäntöjä kohtaan. Myös julkisuuden rajojen määrittyminen uudella tavalla tuli selkeästi esille.

Polemiikin aloitti talonpoikainen nimi-merkki F-k H-nen *Tapio*-lehdessä 16.4.1864 haastavalla kirjoituksella ”Onko talonpojalle kirjoitus-aidosta mitään hyötyä?”. Kirjoittajalla oli tarjottavana todellinen makupala kirjoitustaidosta käytävään keskusteluun: aito talonpoikaista kirjoitusharrastusta vähättelevä säätyläislausunto. Kirjoittaja kertoo olleensa viemässä kirjeitä postiin, siis kirkkoherralle postilaukkuun laitettavaksi. Silloin kirkkoherra oli sanonut, ”että ’ei niin usein pitäisi kirjoittaa, sillä siinä mänee aikaa ja kirjoitus-aineita hukkaan’, johon toinen apulais-pappi todisti vielä, että ’se ei ole tarpeellista talonpoikain postiin kirjoitelemineen, eikä koko kirjoitus-taito’”. Samalla esitettiin kirjoittajan mukaan maanviljelyskoulun käyneitä talonpoikia halventava lausunto.

Kirjoittaja oli niin tuotunut, että tuli kutsuneeksi kirkkoherraa ”kansan häiritsiäksi nuorisolle”, koska kirkkoherran lausunto saattaisi vähentää nuorison halua sivistää itseään. Hän kertoi myös, että häntä olivat jälkeinpäin kirjoitustaidottomat pilkanneet ja olleet tyytyväisiä kirjoitustaidottomuudesta, koska jäivät siten ilman kirkkoherran moitteita: ”milläs olisit kirkkoherralta moitteet voittanut jos et kirjoitus-aidollasi? Se siitä on sinullekin hyötyä, että saat torat kirjoituksesi palkaksi; siitä on hyvä, että en osaa kirjoittaa, niin jään niistäkin silmän väännteistä vapaaksi.”

Kirjoitustaidon oppimisen riskeihin kuului siis myös vaara joutua sen takia pilkattavaksi vertaistensa taholta sekä epäiltäväksi ja arvioitavaksi ylempiensä taholta. Kir-

joituksen jälkeen oli vielä toimituksen huomautus:

”Olemme ottaneet tämän valitus-kirjoituksen lehtemme näytiksi, kuin muutenkin tiedämme vielä, Jumala paratkoon! löytyvän monta herrasmiestä, jotka karsastelevat talonpojiltamme niinkin tarpeellista ja viatonta oppia, kuin kirjoitus-taito on, mitäpä sitte muuta ymmärryksen valistumista. He menevät niinkin pitkälle, että pitävät sen talonpojan, joka osaa kirjoittaa ja vähän jo ajatella, jo ihan turmeltuneena; mutta sitävastoin sanovat miehestä, joka ei mitään tiedä sekä kävelee pörrö-päänä ja nuora vyöllä: ’Se on vielä oikea talonpoika.’ Mutta nämä herrat unhottavat, että meillä eletään jo yli puolessa yhdeksättä toista vuosi-sataa, jolloin entisiä olijoita ei kovin paljon kunnioiteta.”⁵⁵

Kirkkoherra, joka oli tunnistanut F-k H-sen kirjoituksesta itsensä, lähetti *Tapioon* ”vähän vastausta”. Kirkkoherra oli pahoittanut mielensä F-k H-sen kirjoituksen kriittisestä sävystä, erityisesti siitä, että häntä syytettiin kansan häiritsijäksi. Kirkkoherra puolestaan syytti F-k H-sta valheesta, koska ilmeisesti kirjeiden tuoja olikin ollut asianomaisen veli eikä hän itse. Kirkkoherra kyllä sanoo, että olisi pappien ilo, ”että jokainen [talonpoika] tulisi todellisesti sivistyneeksi”, joskin hänen mukaansa F-k H-sen kirjoitus osoitti, ettei tämä ollut todellisesti sivistynyt.

Sivistysmyönteisyydestään huolimatta kirkkoherra käyttää kovasti energiaa sen todisteluun, että liiasta kirjoittelusta on haittaa talonpojalle. ”Suutari pysy lestissäsi”, hän sanoo ja väittää, että talonpojalla menee monta vuotta ennen kuin hän voi saavuttaa saman tottumuksen kirjoittamisessa kuin herrasmies, joka tekee sitä työkseen. Samalla kirkkoherra vyöryttää esiin pitkän listan epäluuloja kirjoitustaitoisia talonpoikia kohtaan ja ehtoja sille, että kirjoitustaito heidän keskuudessaan olisi hyväksyttävää. Talonpoika ei voi lyhyessä ajassa oppia kirjoittamaan ”niin sukkelaasti”, ettei hän kirjoitustyön takia laiminlöisi talonpitoa, eikä hän myöskään voi saada elatustansa ”jou-

tavista loruista, joita hän panee sanomalehtiin”. Kirjoittamisen opetus ei myöskään voinut olla maanviljelyskoulun tavoite ja kirkkoherran oli vaikea ymmärtää ”ettei talonpoika osaa kyntää ja viljellä maata ilman kirjoitus-taitoa”. Kirkkoherra yhdisti puoli-herruuden julkisuudenkipeyteen, jonka ilmeisesti ajatteli seuraavan kirjoitustaidon oppimisesta:

”Vielä sanoo yksi sananparsa, että ’ei herrat paljon tarvitse, vaan että tikulla silmään pistää;’ mutta nuo puoli-herrat eivät tarvitse muuta, kuinhan vaan langallakin osoittaa sinnepäin, niin he närkästyvät kovasti ja paikalla julkaisevat, että heitä on moitittu heidän taidossansa.”⁵⁶

Ärsytettynä kirkkoherra siis tuli paljastaneeksi piileviä ennakkoluuloja talonpoikien kirjoitusharrastusta kohtaan. Samalla tulee esiin säätyläisten mustasukkaisuus kirjoitustaidosta. Kirjoitusta kohtaan tunnetut epäilyt muistuttavat rahvaan lukemista kohtaan tunnettuja epäilyksiä: ei heillä voi olla aikaa (maalliseen) lukemiseen eikä kirjoittamiseen.⁵⁷

Toimitus, Leväsen maanviljelyskoulun johtaja Antti Manninen, pisti lusikkansa soppaan liittämällä kirkkoherran kirjoitukseen huomautuksen, jonka mukaan toimitus ei

”voi suostua kunn. lähettäjän tuumaan siinä, ettei talonpoikanen saisi asioissansa kirjoittaa vaikka 40 kirjettä yhteen postiin. Parempiko se on ja helpompi, jos hän itse matkustelee sinne ja tänne suullisesti toimittamaan asioitansa, joissa siten menee paljon enempi aikaa?! Pidämme siis kunn. lähettäjän mieli-alan tästäkin puolen kovin vanhan-aikasena, emmekä saattaneet olla siitä muistuttamatta.”

52. Teksti: Lönnbeck (1887) Bilaga B, 50–51.

53. Lönnbeck (1887) Bilaga B, 45.

54. *Savo* 37 /17.05.1881 ’Muistelmia Snellman’in juhlan johdosta’.

55. *Tapio* 16/16.4.1864 ’Onko talonpojalle kirjoitustaidosta mitään hyötyä?’

56. *Tapio* 20/14.5.1864 ’Vähän vastausta: Onko talonpojalle kirjoitus-taidosta mitään hyötyä?’. Nimimerkki oli muodossa J. L.

57. Mäkinen (1997), 259–288.

Manninen (1831–66) oli jo kirjaansa *Taito ja Toimi* (1856) sisällyttänyt kirjoitustaidon hyödyistä kokonaisen luvun, jossa oli mukana myös ajansäästöä tähdentävä näkökohta.⁵⁸ Mannisen argumentit olivat pitkälle samoja, joita Antero Varelius esitti *Sanomia Turussa* -lehdessä 1851 ilmestyneessä kirjoituksessaan.⁵⁹

Kirkkoherra J. L. ei saanut mielestään tarpeeksi nopeasti vastineitaan julki *Tapiossa*, joten hän julkaisi puheenvuoron *Päivätär*-lehdessä, jossa hän pyrkii toistamaan mahdollisimman tarkkaan, mitä alkuperäisessä sananvaihdossa kirjoitettaessa sanottiin:

”Hänen kirkkoherransa sanoi vähän naurah-
taen näin: Joutaako sinun veljes työtä
tekemään, kuin se näin monta kirjaa laittaa
postiin, ja apulais-papin lause oli: turhaapa
se onkin että niin paljon kirjoittaa; jota ei
hän kuitenkaan itse muista sanoneensa,
vaan kuuli sen kirkkoherralta, joka sen oli
pannut muistiinsa.”

Tästä kirkkoherra johtuu pohtimaan sitä missä kulkee yksityisyyden ja julkisuuden välinen raja. Kun aiemmin oli saanut kaikessa rauhassa jutustella, nyt talonpojan kirjoitustaidon takia sai pelätä, että ohimennen sanottu mielipide saattoi tulla kaiken kansan luettavaksi:

”Mitä taas tuohon apulais-papin lauseeseen kuuluu, ettei hän muista mitä hän sanoi, tulee siitä, ettei hän vielä ole ennen arvanna panna mieleensä kaikki lauseet kuin hän on sanonut eikä ole luullut kaikkia puheita julkaistavan, kuin puhuu, erinomattain kuin ei se jossa tämä sanottiin tuohon vastannut eikä mitään väittänyt, jos tänlaista olisi ollut niin tuon olisi paremmin pannut mieleensä etteivät jotkut sanomalehtien kirjoittajat olisi tuosta saaneet itsellensä hammasruokaa, vasta tuon tietää.”⁶⁰

Polemiikissa tuli vielä yksi F-k H-sen puheenvuoro, mutta siinä ei ole juurikaan uusia aineksia, paitsi pari sananparrenomaista tokaisua, jotka sopisivat talonpoikien lasku- ja kirjoitusharrastusta vastusta-

vien säätyläisten suuhun: ”Siinä on talonpojalle kyllä räknäämistä, kuin nostaa aatransa kivistä ja kannosta’. Näin huutaa joku herrasmies. Samaan entisellään olon huutoon yhtyy vielä toinenkin minun tietäkseni: ’parempi on talonpojan pysyä aatran kuressa ja kirves ponnassa, kuin pännällä itseänsä huvittaa’.”⁶¹

Kirkkoherran puheenvuoroista paistaa joka tapauksessa harmistuminen siitä, että hän joutui taittamaan peistä tavallisten talonpoikien kanssa. Lehtipolemiikit samoin kuin turha käräjöinti näyttivät kirjoitustaidon epätoivotuilta seurauksilta. Myös suomenkielisten lehtien kirjoitustaitoa propagoivissa kirjoituksissa varoitettiin taidon väärästä käytöstä, mikä osoittaa, että tämä aspekti on ollut yleisenä puheenaiheena ja tavanomaisena ennakkoluulona, ehkä aiheellisenakin uusien kirjoittajien kokemattomuuden takia. *Oulun Wiikko-Sanomia* tähdensi 1856, että ”jokaisen talonpojan tulee siis varoa itseään joutavista riidoista, vaikka itsekkin niihin kirjallisesti kykenee. Vielä myös on muistettava sekin, ettei kukaan kirjoittaja olisi hävytöin kirjoituksissaan, sillä se on aina häjyn ihmisen mieli- ja käsi-alaa, jota sakolla rangaistaan. Suoraan ja selvästi tulee aina asiasta kirjoittaa ja antaa haukkumisen olla koiran tapana ja työnä.”⁶²

Kirjoitustaidon vastustaminen – oman elämäntavan puolustamista?

Tärkeimpiä esteitä kirjoitustaidon omaksumisessa ennen kansakoulun aikaa oli kansan oma vastahakoisuus. Pelko, että kirjoittamaan oppinut ja muuten liikaa oppia saanut nuoriso luopuisi talonpoikaisen säädyn perinnäisistä tavoista, oli yleinen talonpoikaiston keskuudessa.⁶³

Vihjeen siitä, kuinka rahvaan kirjoitustaidon vastaisuutta voisi tulkita, saa Eljas Raussin ”Arkilogiasta”. Raussi, jonka teksti kuvaa etnografisen tarkasti 1840-luvun kansanelämää Virolahdella, moittii talonpoikaisten tupien riittämätöntä siisteyttä ja toteaa, että ylimääräistä siivoamista pidettiin ”suurena, työlälä]nä, ja tarpeettomana työnä”, johon ei ollut tärkeämmiltä toilta aikaa. Virolahdellekin oli kuitenkin tunkemassa

säätyläisten esimerkin mukainen siisteys-ihanne: tupa siivotaan, kun on ”korkia vieras tulossa” ja ”herrasväen eteen aikoissa pestään silmät, kä’et ja harjataan hiukset”. Tällainen ulkokultaisuus ei kuitenkaan sopinut vanhan polven käsityksiin: ”...vanhat ihmiset nureksivat nuoria siitä ulkonaisesta turhasta, ja haurellisesta puhituksesta, kun tuntevat sen vaan tukahuttavan sisällistä ihmisen puhtautta...”. Turhanaikainen siisteys liitettiin ”vanhempina aikoina” myös luvattomaan seksuaaliseen käytökseen: ”Murhella kattelivat isät naimattomain tytärtensä pestyjä silmiä ja siljoiksi siliteltyjä hiuksia, ja palmikkokiehkureita sankana ympäri pään; Monesti soimailivat heitä huorain aluiksi.”⁶⁴

Satu Apo on näiden ja muiden kansanelämän kuvausten perusteella tulkinut, että siisteyden vastustus kansan keskuudessa oli kansan tapa reagoida siihen kritiikkiin, jota säätyläiset alkoivat suunnata rahvaan elämäntapaa kohtaan. Kiistanalaiseksi tullut elämäntapaero tulkittiin eettis-uskonnollisesti: ”Säätyläisten karkeaksi luokittelema talonpoikaiskulttuurin piirre – esimerkiksi epäsiisteys – onkin todellisuudessa merkki, joka osoittaa rahvaanmiehen moraalishengellistä ylemmyyttä ja kääntäen: herraskulttuurin näennäisesti hienot piirteet kertovat eettisestä alamittaisuudesta.” Puhtaus on siis jumalattomuuden merkki.⁶⁵ Kansanihmisen kirjoitustaito oli yksi niistä epäilyttäivistä uutuuksista, jotka uhkasivat perityn tradition kokonaisuutta. Perityt tavat liittyivät myös läheisesti suvunjatkamiseen, minkä takia kirjoituksessakin nähtiin eroottisen kanssakäymisen piirteitä, samoin kuin kasvojen pesemisessä ja muussa henkilökohtaisessa hygieniassa. Kirjoitustaidon ensimmäisiksi käyttötavoiksi uskottiin usein lemmenkirjeet.

Erityisesti itäisessä suurperheessä perinteisten valtasuhteiden ja kollektiivisen elämäntavan purkautuminen koettiin uhaksi, koska itäisessä perhejärjestelmässä perhe oli ”kollektiivinen, taloudellisten ja poliittisten traditioiden keskus. Velvollisuudet, vastuut ja asema määräytyivät iän, syntymäjärjestyksen, sukupuolen ja sukupolven mukaan”. Tällaista perhejärjestelmää voi luon-

nehtia isän ja poikien liitoksi, ”johon naiset avoituivat tekemään työtä ja synnyttämään perillisiä”.⁶⁶

Tällaisessa ihmissuhdejärjestelmässä toteutui perinteisesti ”kapea sosialisatio” (*narrow socialization*), kun taas kirjoitustaidon ja monipuolisen lukemisen tavan omaksuminen oli merkki avarasta sosialisatiosta (*broad socialization*). Arnettin mukaan sosialisatiolla on seitsemän lähdettä: perhe, vertaisryhmät, koulut, työ, yhteisö, tiedotusvälineet, oikeusjärjestelmä ja kulttuurinen uskomusjärjestelmä. Näiden painotuserot ratkaisevat, onko kyse kapeasta vai avarasta sosialisatiosta. Kulttuurinen uskomusjärjestelmä on kaikkien muiden sosialisatiion lähteiden perusta. Arnettin mukaan sellaiset kulttuurit, joita voi luonnehtia termillä avara sosialisatio rohkaisevat yksilöllisyyteen, itsenäisyyteen ja itsensä ilmaisemiseen, kun kapeassa sosialisatiossa korkeimpina arvoina pidetään tottelevaisuutta ja mukautumista.⁶⁷

58. Antti Manninen (1856) *Taito ja toimi*. Kuopio. 2. p. 1863.

59. *Sanomia Turusta* 5/4.3., 6/18.3. ja 7/1.4.1851. ’Peltonviljeliäin kirjoitustaidosta.’ Allekirjoitus: A.W. [=Antero/Anders Varelius].

60. *Päivätär* 31/30.7.1864 (2) ’Muutamia mietteitä vastaukseksi H- R-n kirjoituksessa Tapion 27 numerossa’. Tämä kirkkoherran puheenvuoro oli vastausta *Tapiossa* ilmestyneeseen nimimerkki H. R-n:n kirjoitukseen, jossa tämä ruoti kirkkoherran ensimmäistä kirjoitusta: *Tapio* 27/2.7.1864 ’Vähänen arvostelua Herra J. L. vastine kirjoituksesta Tapion 20 numerossa’.

61. *Tapio* 37/10.09.1864.

62. *Oulun Wiikko-Sanomia* 32/9.8.1856.

63 Sen mainitsee myös Houston (1988), 114.

64. Eljas Raussi (1966) *Virolahden kansanelämää 1840-luvulla*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 280, Helsinki: SKS, 247–250.

65. Satu Apo (1995) *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*, Helsinki: Hanki ja Jää, 164–170.

66. Kirsti Sirén (1999) *Suuresta suvusta pieneen perheeseen. Itäsuomalainen perhe 1700-luvulla*, Bibliotheca Historica 38, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 103.

67. Jeffrey Jensen Arnett (1995) ’Broad and narrow socialization: the family in the context of a cultural theory’, *Journal of Marriage and the Family* 57(August): 617–628. Suomalainen terminologia ja sovellus: Airikki Pousi (2003), *Nuori Ilmari Vaissi. Kasvun ja kehityksen vuodet suomalaisessa talonpoikaisyhteisössä 1910–1939*, Helsingin yliopiston Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 188, Helsinki 2003, erit. 9–14. Furet ja Ozouf toteavat ranskalaisen aineiston perusteella, että ilman kirjoitustaitoa lukeminen oli voima-

Borgå Tidningissä kerrottiin 1843, että Venäjän Karjalan ”vanhauskoiset” koettivat kaikin keinoin pitää lapsensa poissa sikäläisistä kansakouluista, ja syyksi sanottiin, että he halusivat suojella lapsiaan siltä moraaliselta turmelukselta, jota esiintyi ”puolisivistyneitten” keskuudessa. Tässäkin kirjoituksessa viitattiin Rousseauin ajatukseen sivistyksen turmelevasta vaikutuksesta ja turmeluksen katsottiin erityisesti alkavan kirjoitustaidosta.⁶⁸

Omaehtoisesti kirjoitustaidon hankkiva nuori mies ja vielä radikaalimmin nainen murtautuivat ulos kapeasta sosialisatiosta. He saivat virikkeensä jostain muusta sosialisatiion lähteestä kuin perheestä, jonka intressissä perinteisessä talonpoikaisyhteisössä oli pitää jälkeläiset mahdollisimman kapeassa sosialisatioputkessa.

Läntinen talonpoikaisyhteisö oli vain suhteellisesti itäistä avoimempi kirjoitustaidon suhteen. Pohjalainen Anders Svedberg kirjasi 1863 kirjoitustaitoa propagoivaan kirjoitukseensa standardivastaväitteen, jota hän oli kuullut esitettävän kirjoitustaidon opettamista vastaan: ”Minä olen tullut toimeen maailmassa ilman kirjoitustaitoa ja toivon, että lapseni voivan tehdä samoin ja sen takia katson, että kirjoitustaito on tarpeeton.”⁶⁹

Talonpoikaisympäristöstä oli lähdetty silloin tällöin opintielle, mikä merkitsi nuorukaisen selkeää eroamista kotiympäristöstään. Hänestä tuli ”kokoherra”. Tätä melko harvinaista tapahtumaa ei niinkään pelätty. Kotinurkkiin ja kylään jääneet kirjoitustaitoiset ”puoliherrat” sen sijaan olivat koko ajan silmissä, mutta ei voitu enää luottaa, että he olisivat täydellisesti jakaneet kasvinympäristönsä ajatusmaailman.

Kirjoitustaitoa suosittelevatkin kirjoitukset piti varustaa vakuutuksilla, ettei kirjoitustaito aiheuta säädystä poikkeamisen vaaraa. *Maamiehen Ystävässä* kerrottiin 1851 rohkaiseva tarina eteläsavolaisesta nuorukaisesta, joka oli hyötynyt kirjoitustaidostaan ja *Asian-ajaja*-teoksen kirjoitusmalleista. Menestystarinan jälkeen muistutetaan kuitenkin, että ”[t]ässä emme, väärän luulon estämiseksi, saata olla mitenkään mainitsematta, hänen, vaikka taitaa näin kirjoittaa,

kuitenkin pysyneen ihan suorana ja kaikkia Herras- kuin myös narrin tapoja karttavana talonpoikana ja myös ahkerana ja säädyllisenä työmiehenä.”⁷⁰

Suomettaren palstoilla julkaistiin 1858 vuoropuhelu, jossa kylänmies ja tuttu isäntä keskustelivat sivistyksen kysymyksistä talonpoikaisessa elämässä. Säätyläisten herrastelemisesta ja huonoista tavoista saatiin helposti kielteisiä vaikutteita, jotka talonpojissa esiintyivät vielä kehnommassa muodossa ja jälleen laukaisevana tekijänä nähtiin kirjoitustaito:

”Huonompi vielä on noiden herrastavain talonpoikain laita! Niinkuin sanoit, osaavat he kirjoittaa vaikka hyvin vaillinaisesti, vaan kuin muut talonpojat eivät niinkään paljo taida tätä hyödyllistä keinoa, se vähä oppi on antanut heille sen aivan väärän luulon itsestänsä, että pitääntyvät muita sääty-veliänsä parempina ja sentähden luulevat säätynsä toimet olevan alla arvonsa, eivätkä siis kehtaa työtä tehdä eli pitää huolta töittensä tietännästä, joten joutuvat joutaviksi reihkaleiksi eli vetkuiloiksi, jonkalaisia herrastavia meidän ja naapuri-pitäjämme usiammat kirjoitusmiehet ovat.”⁷¹

Suometar meni jopa niin pitkälle, että myönsi 1849 lähes kaikkien kirjoittamaan ja laskemaan oppineiden talonpoikien pitävän itseään puoliherrona, jättävän ”talonpoikaiset, yksinkertaiset tapansa ja käytöksensä” ja lankeavan ”viimein turmioon”, joskin toteaa kuitenkin, ettei se ollut ”sivistys; joka vietti häntä siihen. Joka sen sanoo, erehtyy jo siinä, että hän luulee kaiken sivistyksen olevan siinä, että joku taitaa kirjoittaa ja ’räknätä’.” Sekaannuksen syynä oli lehden mukaan se, että pelkkää kirjoitus- ja laskutaitoa pidettiin sinä tekijänä, joka erottaa herrasväen rahvaasta. Ongelman ratkaisuna oli tietenkin se, että kaikki talonpojat oppisivat kirjoittamaan ja laskemaan, ”mikäs herruus siinä taidossa sitten enää olisi?”⁷² Myös Varelius (1851) päätyi siihen, että kirjoitustaitoisia oli liian vähän, jolloin he poikkesivat muista: ”Ja jos kerran tultaisiin niin pitkälle, että melkein kaikki nuoret

miehet kirjoittelisivat, ei auttaisikkaan yhden pitää itseänsä herrakkaampana toisia, eikä ylpeillä taidostansa, vaikka tahtoisi-kin.”⁷³ Oli siis tavoiteltava kulttuurin muutosta, joka mahdollistaisi avaran sosialisaa-tion.

Kirjoitus ja modernisaatio: kirjoitus on valtaa

Kirjoitustaito oli niin ratkaiseva taito, että se herätti epäluuloja pelkästään niiden syvällisten muutosten takia, joiden rinnalla se esiintyi. 1800-luvun puolivälissä elämänme-non muutos maaseudullakin oli selvästi nähtävissä: ”Eipä vanhaan aikaan ollut kirjoitustaitokaan niin tarpeellinen kuin nyt, sillä eipä silloin ollut kenenkään talonpoi-ijan toimet nykyisellä kannalla: Ei silloin lainailtu paljon rahoja, ei käyty isosti kerä-jiä, ei ollut aivan monista asetuksista vaaria ottaminen, joiden tähden nyt tarvitaan kir-joitusta.” Vanhempi polvi haluaisi pysyä vanhoillaan, mutta se ei enää kerta kaik-kiaan käynyt päinsä: ”Ihmisen pitää kasva-man ja lisääntymän, se on luonnon järjestys; jos ei lisäännyttä hyödyllisissä keinoissa, niin lisäännyttä vaan hyödyttömässä, jota ette suinkaan hyvät isät suone.”⁷⁴ Tämä saattoi myös olla Vareliuksen panos keskus-teluun vuoden 1850 kielisäännöksestä.

Kirjoitustaito oli vallan väline hierarkki-sissa yhteiskunnallisissa suhteissa. Kirjoitus on dokumentoitua muistia ja sen kautta ih-misen keino hallita ympäristöään ja myös omaa toimintaansa. Varelius tähdensi kir-joitamisen muistia tukevaa roolia talollisen elämässä: ”Erinomattain sen, jolla on paljon toimia, niinkuin on jokaisella vireällä talol-lisella, on työläs muistaa kaikkia; omaksi häviöksensä näkee kirjoituksen taitamaton unohtaneensa mitä jonkun ajan perästä tar-vitsisi tietää, mutta kirjoitteleva näkee asian selkeänä, juur kuin olisi äsken tapahtunut.” Hänen esimerkkinsä kuvastavat sitä, kuinka kirjoitustaito sulautuu tukemaan valtaraken-teita ja tuotantoa:

”Jos annat mökkiläisille syötävän-aineita, pitkin vuotta, annat kapan silloin toisen tällöin, yhdelle rukiita, toiselle ohria, j.n.e., joista antimista luvataan tehdä työ-päiviä

sinulle heinän ja elon aikana, niin et muista kenelle ja kuinka paljon kullekin olet antanut; ja jos muistatkin vähän, kuin uninäköä, niin et taida luottaa muistiis, joka kyllä pettääkin. Mutta jos kaikki ovat kirjassas, niin näjet ja tiedät ne selkeästi.”

Muistiinpanot peltojen hoidosta olivat niin ikään hyödyllisiä. Myös ”kotovarkaat” ja ”muut hävittäjät” sekä muuten turhat menot oli mahdollista pitää kirjanpidolla kurissa.⁷⁵

”... kyllä nyt maailma nurin menee, kun piiatkin opetetaan kirjoittamaan”

Käsinkirjoittamisella on intiimi luonne; se on omiaan henkilökohtaisten ajatusten ja elämänvaiheiden muistiinmerkitsemiseen, mutta intiimiytensä takia se sopii myös eroottiseen viestintään. Vakavissakin kirjoitusta propagoivissa kirjoituksissa mainitaan kirjoitustaidon hyödyllisyys rakkausviestien välittämässä. Mukana on annos ennako-luuloja, koska silloin harvoin, kun naiset otetaan huomioon kirjoitustaidosta puhu-taessa, lähes ensimmäisenä esitetään heidät rakkauskirjeiden kirjoittajina. *Savo*-lehden muisteluissa Snellmanin koulualoitteen aiheuttamista reaktioista tulee esille säätyläis-ten oletus siitä, että piiat käyttäisivät kirjoitustaitoa etupäässä rakkauskirjeiden kirjoit-tamiseen: ”Rouva T. lausui samaan suun-taan: ’kyllä nyt maailma nurin menee, kuin piiatkin opetetaan kirjoittamaan y.m., ei ne muuta tee kuin istuvat kynä kädessä ja prei-

ton vastustamaan ryhmäpainetta, jota suullinen kulttuuri kohdisti jäseniinsä, François Furet & Jacques Ozouf (1981), ’Three centuries of cross-fertilization: France’ teoksessa *Literacy and social development in the West. A reader*, ed. by H. J. Graff, Cambridge, 220–222.

68. *Borgå Tidning* 63/16.8.1843.

69. *Folkvännen* 28/15.7.1863. Suom. IM.

70. *Maamiehen Ystävä* 28/12.7.1851 ’Käyttävätkö Talonpojat hengellisesti ja ajallisesti hyödyksensä tämän aikaisia Suomalaisten kirjailioiden teoksia?’

71. *Suometar* 17/30.4.1858 ’Talonpoikaisia mietteitä ’Sivistyksestä’”.

72. *Suometar* 18/4.5.1849 ’Pyhä- ja Sunnuntaikouluista’.

73. *Sanomia Turusta* 6/18.3.1851.

74. *Sanomia Turusta* 7/1.4.1851.

75. *Sanomia Turusta* 5/4.3.1851.

viä kirjoittavat toisillensa ja kurtisöörillensä.”⁷⁶

Hämäläisessä ilmestyi 1861 poikkeuksellinen kirjoitus ”Tyttöimme kirjoitustaidon nykyinen laita”, jossa miespuolinen kirjoittaja puhui myönteisesti naisten kirjoitustaidosta. Naisten kirjoitustaidon ensiaskeleita pidettiin ilahduttavina, vaikka tulokset eivät useinkaan olleet virheettömiä, ”[m]utta jo näitä heidän alku-yrityksiänsä puheena olevasta taidosta sopii ilolla mielin ihastella, samaten kuin suloisella toivolla ihastelemme kauniitten kukkain alkutaimia puu-tarhassa”. Oletuksena oli, että ”[t]ätä kirjoitustaitoansa käyttävät tytöt ainoastaan huvittavaisissa kirjevaihoissa kultainsa kanssa”, tosin ”perheen emänniksi tultuaan, aika ajoin enimmästi lankoin välillä tapahtuviin keskinäisiin ilmoitusantiin ja tiedon saantiin”. Rakkauskirjeiden sisällössä ja muodossa oli kuitenkin paljon toivomisen varaa, ne olivat ”usein hyvin sekamaisia ja lauseet niissä on niin epämääräisiä, että rakastunut ylkä niitä lukeissansa ja joka sanaa punnitessansa joutuu tuhanteen epäilykseen kultansa mielen laadusta”.

Ongelmana näyttää olleen se, että kirjeiden laatijat eivät ymmärtäneet, että kirjoittaminen oli eri asia kuin puhuminen. Kirjoittajan ohjeen mukaan ”[l]ähetyskirjoissa on lyhyesti mutta selkeillä sanoilla kohta alussa sanottava, mistä asiasta kirjoitetaan”. Lopulta oli kuitenkin päämääränä, että kirjoittamisesta olisi hyötyä tavallisessa arkisessa elämässä erityisesti talojen emännille taloushoidossa ja kirjanpidossa. Samalla vältyttäisiin aikaa vievistä käynnistä ”sihtierien ja komisariusten tykönä” tekstejä teettämässä. Koko kirjoitus käsitteli naisten kirjoittamista, mikä pani patriarkaalisuuden toimituksen lisäämään kirjoituksen jälkeen huomautuksen: ”Tämä kirjoitustaito, jota A.H. toivottelee Suomen tytöille, olisi, meidän luultemme, vielä tarpeellisempi pojille, eikä pitäisi kenenkään pääsemän tilan haltia, joka ei vähintäkin osaa kirjoittaa päästökirjaa palloisellensa.”⁷⁷

Useimmiten oletuksena oli, että kirjoitustaito oli miesten asia ja heistäkin ensi sijassa maata omistavan luokan miesten, vasta sitten maata omistamattomien, palvelus-

väen, ja aivan lopuksi naisten asia. Tällainen järjestys on em. Vareliuksen kirjoituksessa. Kirjoituksen pääosa esittelee niitä hyötyjä, jos toki ongelmiakin, jotka kohtaavat kirjoittamaan opettelevaa talonpoikaa. Vasta lopuksi päästään muihin ryhmiin, joille myös olisi hyötyä kirjoitustaidosta. Heitä ei kuitenkaan lähestytä sinutellen, kuten talollisia, vaan puhuttelu tapahtuu kolmannessa persoonassa:

”Katsokaamme esimerkiksi trenkiä. Eikös olisi hänen hyvä itsekkin lukea Ulossedelinissä tietääksensä mimmoisen kiitoksen taikka laitoksen saa palveluksestansa? Jos hän saa varoja säästöön, joita antaa lainaksi, niin on hänen hyvä ymmärtää kummoinen velkakirja hänelle annetaan, ja kirjoittaa kuitin, koska joku osa maksetaan takaisin.”

Eroottiset suhteet tulevat tässäkin esille: ”jos [renki] aikoo naida, niin on lysti lähetellä rakkauden-kirjeitä armaalle, eikä kuluttaa päiviä kosio-retkillä ja kärsiä palkan vähennyttä”, ja hännänhuippuna esiintyvät myös naiset kirjoittajina: ”Sitä parempi olisi, jota useampi taitaisi kirjoitusta, ja jos tätä taitaisi joka ainoa viisitoista vuottansa täyttänyt, sekä miehinen että vaimoinen ihminen, niin oltaisiin ja elettäisiin paljoo paremmin, kun nyt.”⁷⁸

Kirjoitustaidon universaalius tavoitteeksi

Kirjoitustaito oli, kuten tämän kirjoituksen alussa mainitsin, ollut jo pitkään säätyläisten keskuudessa edellytys täydellisen persoonallisuuden kehitykselle. Säätyläiset olivat varmistaneet, että heidän lapsistaan tuli täydellisiä yksilöitä. Jos lähdettiin siitä, että kansanopetuksen tarkoitus oli tuottaa kaikista maan asukkaista yksilöitä, kansalaisia,⁷⁹ silloin kirjoituksen kuulumisesta kansakoulun opetusohjelmaan ei edes tarvinnut keskustella. Siksi monet selostetut kirjoitustaidon levittämistä vastustavat ajatukset vaikuttivat aikalaistenkin mielestä anakronistisilta. Hämmästyttävän nopeasti, muutamassa vuosikymmenessä, länsimaisessa julkisuudessa vaientuivat yleistä kansanopetusta periaatteessa vastustavat äänet.⁸⁰

Suomessakaan 1840-luvulla hyvin harva enää nousi todistamaan, että yleinen kansanopetus olisi periaatteessa väärin; käytännön ongelmia ja vahingollisia sivuvaikutuksia monet sen sijaan pitivät huomattavina. Suomessa ja Ruotsissa oli tietenkin jo vanha pohja yleiselle kansanopetukselle aivan eri mittakaavassa kuin esimerkiksi Etelä-Euroopan maissa, koska täällä oli jo vuosisatoja vaadittu lukutaidon hallitsemista kaikilta aikuisilta. Kirjoitustaidon suhteen tämä perinne oli jossain määrin haitta, koska täkäläinen traditio oli sementoinut kansan luku- ja kirjoitustaidon eri sfääreihin.

Periaatteellinen ratkaisu Suomen kansakoulukeskustelussa oli havaittavissa jo 1840-luvun alun sanomalehtiväittelyissä. Yksi silloisen väittelyn laukaisijoista oli pitäjänkirjastopioneeri ja pyhäkoulun perustaja rovasti P. U. F. Sadelin, joka eräässä artikkelissaan 1841 ohimennen tokaisi, ettei Suomessa tarvita eikä saa olla kansakoulua.⁸¹ Tämä valistuspöytä jäi kansakouluhistoriaan vastustamalla kansakoulun perustamista maahan.⁸² Hänen vastustuksensa johdettiin lähinnä siitä, että hän pelkäsi kansakoulusta tehtävän samantapaisen kuin perinteellisistä oppikouluista, latinankouluista. Hänen linsénmäinen tokaisunsa kansakoulun tarpeettomuudesta houkutteli kansakoululaitoksen puolustajien lisäksi esiin myös häntä itseään taantumuksellisempia kirjoittajia.⁸³

Sadelinin ja hänen kaltaistensa ”epäajanmukaista” esiintymistä ymmärtääksemme on valaisevaa katsoa, miten samaan keskusteluun osallistunut ajanmukaisempi pedagoginen ajattelija, Odert Henrik Gripenberg, ymmärtäväisesti ja lähes terapeutisesti luonnehti Sadelinin mielipidettä: ”tästä lausunnosta voinee sanoa saman kuin useista muista samassa artikkelissa, nimittäin sen, että sen on houkutellut esiin ylenmääräinen into puolustaa vanhaa järjestystä”⁸⁴. Kyse oli reaktionäärisen argumentoinnin jatkumisesta yli oman aikansa valtakunnan korkeimman tahon oletettujen mielipiteiden mukaisesti. Samaa tapaan selittyy myös Casimir von Kothenin 1850-luvun alun kansanopetuskomitean pöytäkirjaan kirjattu lausunto, jossa hän jätti kirjoitustaidon pois koulun

opetusohjelmasta. Sadelinin ja von Kothenin kaltaiset henkilöt muokkasivat mielipiteitään, kun korkeimman tahon näkemykset muuttuivat. Kansanopetuksen laajentamista vastustaneet konservatiivit keskustelivat sujuvasti kansakoulun sisäisistä järjestelyistä ja opetusohjelmasta vuoden 1856 reformikäänneen jälkeen.

Tuolloisessa keskustelussa kävi joka tapauksessa selväksi, että kansanvalistuksen ja sen tärkeimmän lipunkantajan, kansakoulun, vastustaminen periaatteelliselta kannalta osoitti lähinnä huonoa makua, kansan kirjoitustaidon periaatteellinen vastustaminen vielä enemmän. Käytännön askelia eteenpäin jouduttiin kuitenkin vielä odottamaan eikä periaatteellinen mielipideilmaston muutos poistanut ryhmäintressiin perustuvia epäluuloja. Kokonaan kirjoitustaitoinen kansa oli joka tapauksessa ennen kokematon asia.

Säätyläisten keskuudessa kiistaa käytiin kansanopetuksen toteuttamisen muodoista ja aikataulusta,⁸⁵ ei periaatteesta, mutta kansan parissa oli sekä traditioista ja olosuhteista johtuvaa vastarintaa. Ratkaisevaa oli, että kirjoitustaidon suhteen siirryttiin tarveperustaisesta ajattelusta universaalisuuteen: kaikkien kansalaisten tuli osata myös kirjoittaa. Sen jälkeen yleisen kirjoitustaidon leviäminen kansaan oli vain ajan kysymys. Kirjoitustaidon hyödytkin alkoivat näyttää yhä ilmeisimmiltä. Kansakoulujärjestelmän heikkouksien takia Suomesta kuitenkin löytyi kirjoitustaidottomia aikuisia pitkälle 1900-luvulle. ■

76. *Savo* 37 /17.05.1881.

77. *Hämäläinen* 25/21.6.1861 'Tyttöimme kirjoitustaidon nykyinen laita'.

78. *Sanomia Turusta* 7/1.4.1851

79. John Boli (1989) *New citizens for a new society. The institutional origins of mass schooling in Sweden*, Oxford: Pergamon, 35–59.

80. J. W. Meyerin esipuhe Bolin em. kirjaan.

81. *Helsingfors Tidningar* 95/5.12.1840 'Skolorne'.

82. *Halila* (1949), 177–178.

83. Keskustelusta ks. Mäkinen (2000), 74–84 ja Halila (1949), 177–178.

84. *Finlands Allmänna Tidning* 41/10.2.1841 & 43/22.2.1841. Suom. IM.

85. Näistä riitti kyllä kiistoja, ks. Laamanen (2000).